

Тема 9. Лекція 6. Утвердження незалежної України (1991–2018 рр.)

- 1. Досягнення Україною державної незалежності**
- 2. Основні напрямки державного будівництва**
- 3. Прийняття нової Конституції України та її основні положення**
- 4. Становлення і розвиток багатопартійності в незалежній Україні**
- 5. Соціально-економічні процеси в умовах незалежності України**
- 6. Мета, принципи, основні напрямки зовнішньої політики України**
- 7. Розвиток культури України**
- 8. Розвиток освіти і науки в незалежній Україні.**
- 9. Етнонаціональна політика незалежної України**
- 10. Релігійна ситуація в незалежній Україні**
- 11. Революцію Гідності і російська агресія в Україні**

1. Досягнення Україною державної незалежності

16 липня 1990 р. Верховна Рада прийняла Декларацію про державний суверенітет України. Проте у Москві планували укладання нового союзного договору. Підписання договору планувалося здійснити 20 серпня 1991 р., але консервативні сили в ЦК КПРС вирішили нанести випереджаючий удар.

У ніч на 19 серпня 1991 р. найближчі співпрацівники Президента СРСР, які займали ключові посади у владних структурах держави, ізолювали М.Горбачова на його кримській дачі й зробили спробу взяти усю повноту влади. Офіційно про перехід влади до Державного комітету з надзвичайного стану (ДКНС) було проголошено на прес-конференції 19 серпня. Виконуючим обов'язки голови держави став віце-президент СРСР Г.Янаєв.

Дії консерваторів зіткнулися зі спротивом народу. Спротив підтримав російський Президент Б.Єльцин. Він оголосив про незаконність дій ДКНС. Почалося протистояння двох центрів влади – російського і загальносоюзного. На третій день, 20 серпня 1991 р., організатори перевороту визнали свою поразку.

Вранці 19 серпня командуючий Сухопутними військами СРСР генерал В.Варенников прибув до Голови Верховної Ради УРСР Л.Кравчука і попередив його, що спроби невиконання наказів ДКНС призведуть до негайного встановлення в республіці надзвичайного стану. Л.Кравчук зайняв обережну позицію. Українське керівництво не висловило навіть моральної підтримки Президенту Росії. Обласні ради народних депутатів 3-х західних областей України – Львівської, Івано-Франківської і Тернопільської – прийняли рішення про те, що укази ДКНС не мають сили на їх територіях. Окремі трудові колективи України оголосили стан готовності до страйку. У той же час, до столиці України були перекинуті десантно-штурмові бригади. У стані підвищеної бойової готовності перебувала Деснянська танкова дивізія. Увечері 20 серпня була прийнята заява Президії Верховної Ради України, в якій дія постанов ДКНС на території республіки не визнавалася.

24 серпня на позачерговій сесії парламенту республіки виступили Л.Кравчук, О.Мороз і І.Юхновський. Голова ВР Л.Кравчук запропонував створити Раду оборони України, Національну гвардію, прийняти закони про статус військ, вирішити питання про департизацію правоохоронних органів республіки. Парламентська опозиція (1990–1994 рр.) у Верховній Раді України – Народна рада (125 депутатів) – наполягала на забороні діяльності КПУ. Ввечері 24 серпня 1991 р. Верховна Рада проголосила Акт незалежності України. Проголошені положення було винесено на всеукраїнський референдум. Його запланували провести одночасно з виборами Президента України.

Провал путчу докорінно змінив ситуацію навколо підписання союзного договору. Верховна Рада визнала необхідним створити Раду оборони, Збройні сили України, Національну гвардію. Урядові доручалося прискорити процес переходу у власність України підприємств союзного підпорядкування. 30 серпня 1991 р., коли було доведено участь партапарату в організації та проведенні путчу, Л.Кравчук підписав указ про заборону діяльності

Комуністичної партії на території України. (Колишні лідери КПУ провели в Києві 26 жовтня 1991 р. установчий з'їзд нової партії, яка отримала назву Соціалістична партія України).

1 грудня 1991 р. відбувся референдум і вибори Президента України. У бюлетень з референдуму було включено текст Акта, прийнятого Верховною Радою 24 серпня, і питання: «Чи підтверджуєте Ви Акт проголошення незалежності України?». У голосуванні взяли участь 84,2% від загальної кількості включених до списків. Із них на питання бюлетеня відповіли «Так, підтверджую» 90,3 % виборців (28 804,1 тис. громадян). За незалежність проголосували не тільки українці, а й представники інших народів. За президентську посаду змагалися В.Гриньов, Л.Кравчук, Л.Лук'яненко, Л.Табурянський, В.Чорновіл та І.Юхновський. Перемогу отримав Голова Верховної Ради Л.Кравчук, за якого віддали голоси близько 62% виборців, що взяли участь у голосуванні. 5 грудня цього ж року Л.Кравчук на урочистому засіданні Верховної Ради склав присягу Президента України.

7-8 грудня 1991 р. у Біловезькій пущі під Брестом (Білорусь) відбулася зустріч Голови Верховної Ради Білорусі С.Шушкевича, Президента Російської Федерації Б.Єльцина і Президента України Л.Кравчука, що юридично закріпила розпад СРСР. Підсумком стала офіційна констатація факту розпаду СРСР та укладення угоди про утворення Співдружності Незалежних Держав (СНД). У документі проголошувалося, що СРСР як суб'єкт міжнародного права і геополітична реальність припинив своє існування. СНД не є державою, вона не має наддержавних управлінських структур. 21 грудня 1991 р. до СНД приєдналися Азербайджан, Вірменія, Казахстан, Киргизстан, Молдова, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан. 25 грудня М.Горбачов склав повноваження Президента СРСР. Міжнародне співтовариство стало визнавати незалежність колишніх союзних республік.

Таким чином, у серпні-грудні 1991 р. колишня радянська Україна стала незалежною державою. Розпочався процес утвердження атрибутів державності. 4 вересня 1991 р. над будинком Верховної Ради України замайорів національний синьо-жовтий прапор, а 28 січня 1992 р. він отримав статус державного.

Синій колір з'являється в українській символіці з середини XVII ст. як гетьманський, за аналогією до державного кольору молдавських господарів. Синьо-жовте поєднання пов'язане з жалуванням у 1708 р. Карлом XII І.Мазепі права використовувати як вузькі стяги кольори шведського військового прапора – жовтий і синій. Під цими кольорами загін І.Мазепи воював проти армії Петра I під Полтавою, під ними ж залишки мазепинців пішли в першу українську політичну еміграцію в Бендери. Під час революційних подій 1918–1920 рр. синьо-жовтий колір використовувався як національний військами С.Петлюри, ЗУНР.

15 січня 1992 р. державним гімном України стала музика композитора М.Вербицького на слова П.Чубинського «Ще не вмерла Україна...». Питання про текст залишили на той момент відкритим. У березні 2003 р. ВР затвердила текст Державного гімну на слова П.Чубинського «Ще не вмерла Україна». Гімн починається словами «Ще не вмерла України ні слава, ні воля...».

Український національний гімн з'явився у 1862 р., коли на слова П. Чубинського було покладено музичну редакцію М.Вербицького. П.Чубинський (1839–1884 рр.) був відомим етнографом, поетом і громадським діячем. У 1873–1876 рр. Чубинський керував Південно-Західним відділом Російського географічного товариства. За свої етнографічні дослідження здобув золоті медалі Російського географічного товариства, Міжнародної виставки в Парижі, Уварівську премію від Петербурзької Академії наук. М.Вербицький (1815–1870 рр.) також займався громадською діяльністю. Створив перший посібник з теорії музики на Галичині. Одним з перших українських композиторів звернувся до творчої спадщини Т. Шевченка, поклавши на музику «Заповіт».

19 лютого 1992 р. Верховна Рада затвердила тризуб як малий герб України. Національна символіка перетворилася на державну.

Закінчилася радянська епоха, що тривала понад сім десятиріч. На місці СРСР з'явилася Співдружність Незалежних Держав. Члени Співдружності, у тому числі й Україна, стали визнаватися світовим співтовариством.

2. Основні напрямки державного будівництва

Перед незалежною Україною постало багато складних завдань.

Одним із головних напрямків державного будівництва було створення власних Збройних сил. 11 жовтня 1991 р. ВР затвердила концепцію оборони та розбудови Збройних сил. Україна визначалася нейтральною, позаблоковою та без'ядерною державою. Розпочався процес поетапного скорочення та переформування військ Київського, Одеського, Прикарпатського військових округів, окремої армії протиповітряної оборони, повітряних армій та Чорноморського флоту. Декларувалося, що держава має витратити на військові асигнування 4-5% бюджету. 6 грудня 1991 р. було створено Міністерство Збройних сил України. Його очолив генерал-полковник К. Морозов. У жовтні 1993 р. Верховна Рада прийняла «Воєнну доктрину України». На початку 1994 р. Україна вивезла зі своєї території всю тактичну ядерну зброю.

У процесі розбудови армії лишалось чимало проблем: Чорноморський флот (взаємовідносини з Росією), конверсія, кадри, соціальний захист військовослужбовців тощо.

Пильна увага приділялася реорганізації органів МВС та КДБ. Замість останнього було створено новий орган – Служба Безпеки України (СБУ).

17 вересня 1991 р. назва «Українська Радянська Соціалістична Республіка» була замінена на назву «Україна». 8 жовтня 1991 р. прийнято Закон «Про громадянство України». Згідно з ним громадянство України надавалося всім, хто проживав на теренах республіки, незалежно від статі, соціального стану, політичних та релігійних уподобань, хто не був на момент набуття чинності Закону громадянином іншої держави і не заперечував проти отримання громадянства України. Законом «Про державний кордон України» (4.11.1991 р.) проголошувалась недоторканість кордонів України, визначався порядок їхньої охорони та правила переходу. 12 грудня 1991 р. було утворено Державний митний комітет України.

У 1992 р. на теренах республіки було започатковано обіг купонів багаторазового використання. 2 вересня 1996 р. купон змінила національна валюта – гривня.

Важливим атрибутом державності є нагородна система. В Україні встановлено президентські відзнаки. Найвищу з них – «Герой України». Нею нагороджують громадян України за здійснення героїського вчинку або трудового подвигу. Серед інших нагород – «Орден Богдана Хмельницького», «Орден князя Ярослава Мудрого» п'яти ступенів, «За заслуги» трьох ступенів та ін.

Спроба створити незалежні гілки влади, на жаль, призвела до протистояння між ними. Ще навесні 1990 р. було обрано Верховну Раду, що була вищим законодавчим органом влади.

Законом ВР від 5 липня 1991 р. запроваджувався інститут президентства. Президент Л.Кравчук у травні 1993 р. виступив з пропозиціями, запропонувавши взяти на себе безпосереднє керівництво Кабінетом Міністрів. Президент України мав виконувати функції глави держави і виконавчої влади. У той же час на місцях було запроваджено посади представників Президента. Розпочався процес формування апарату місцевої державної адміністрації. Все це робилося з метою реформувати радянську владну систему, а також створити жорстку виконавчу вертикаль, яка була б підпорядкована Президенту. Останні заходи Президента призвели до продовження конфлікту з Верховною Радою, яка у 1994 р. ліквідувала місцеві держадміністрації і повернула державну владу на місцях радам народних депутатів та їхнім виконкомам.

Спроби швидко сформувати нові владні структури разом з позитивними змінами призвели до негативних тенденцій: не вдалося здійснити чіткий розподіл владних повноважень між різними гілками влади; на всіх рівнях панувала тотальна безвідповідальність; надзвичайно ускладнився процес управління державою. Невдоволення пересічних громадян зростало. У суспільстві почали поширюватися думки про проведення референдуму щодо довіри Президентові та Верховній Раді. Протистояння між різними політичними силами посилювалося, розкол між Президентом та Верховною Радою поглибився. У такій ситуації було прийнято рішення про проведення в першій половині 1994 р. дострокових виборів Верховної Ради та Президента України.

3. Прийняття нової Конституції України та її основні положення

Процес становлення політичної системи України як цілісного організму завершило прийняття Конституції України. 28 червня 1996 р. Верховна Рада прийняла Конституцію України.

Конституція 1996 р. закріпила статус форми правління України як президентсько-парламентської республіки. Президент визначався в Конституції як глава держави, гарант державного суверенітету, Кабмін – як вищий орган у системі органів виконавчої влади. Судова влада мала здійснюватися тільки органами судової системи. Остання складалася з Конституційного суду, Верховного суду, загальних, арбітражних та військових судів. Згідно з Законом України «Про прокуратуру» (5.11.1991 р.) нагляд за виконанням законів у республіці мала здійснювати Генеральна прокуратура республіки.

Шлях до прийняття Конституції мав свою історію.

Політико-правовою концепцією нової Конституції України мала стати Декларація про державний суверенітет України (16 липня 1990 р.). Однак, серпневий путч 1991 р. у Москві вніс свої корективи у конституційний процес. Після того, як 24 серпня 1991 р. ВР прийняла Акт про незалежність України та громадяни підтвердили його головне положення на грудневому референдумі цього ж року, стан речей у політико-правовій сфері змінився. Значна частина положень концепції не відповідала часу. Тому слід було виробити нові підходи до розбудови конституційних засад нової держави.

Процес прийняття Основного Закону України фахівці поділяють на два етапи: 1-й 1990–1993; 2-й 1994–1996 рр. На першому етапі головним завданням було опрацювання проекту Конституції. Були створені чотири варіанти проекту Конституції. Один з них у липні 1993 р. винесли на всенародне обговорення. У жовтні 1993 р. ВР доручила Конституційній комісії доопрацювати та оприлюднити проект, що й було зроблено.

Другий етап конституційного процесу розпочався 20 вересня 1994 р., коли було вирішено питання про склад і принципи утворення нової Конституційної комісії. Комісія складалася з представників законодавчої, виконавчої та судової гілок влади. Комісія діяла під головуванням Президента України Л.Кучми і Голови Верховної Ради О.Мороза. На цьому етапі слід було узгодити позиції різних політичних сил. Головні дискусії точилися щодо форми державного управління (президентська чи парламентська республіка), рівноправності різних форм власності, державного статусу української мови, державної символіки, розташування іноземних військових баз на теренах України, правового статусу Республіки Крим, розподілу повноважень між різними гілками влади, гарантій соціальних прав громадян. У квітні 1996 р. питання про проект Конституції України було внесено до порядку денного сесії ВР, розпочався розгляд проекту, який було запропоновано Конституційною комісією. Для доопрацювання проекту було утворено ще одну спеціальну комісію ВР. Протягом 28 травня – 4 червня 1996 р. проект Конституції розглядався парламентом і був прийнятий у першому читанні. Та вже 19 червня 1996 р. у другому читанні проект був заблокований. У такій ситуації 26 червня Президент оголосив Всеукраїнський референдум, куди виносився проект Конституції, який український парламент не прийняв. Протистояння між Президентом і Верховною Радою загострилося.

Проте розв'язка відбулася 28 червня 1996 р., коли Верховна Рада прийняла Конституцію України. Як вже зазначалося, прийняття Конституції засвідчило завершення процесу становлення політичної системи України як цілісного організму.

У структурному відношенні Конституція складається з преамбули, п'ятнадцяти розділів. У преамбулі проголошується, що Конституція прийнята Верховною Радою від імені українського народу і є результатом здійснення українською нацією права на самовизначення. Крім того, в ній сформульовані завдання щодо забезпечення в Україні прав і свобод, зміцнення громадянської злагоди, розвитку соціальної і правової держави.

У першому розділі йдеться про загальні засади існування української держави. Остання визнається суверенною, незалежною, демократичною, соціальною й правовою. Єдиним джерелом влади в Україні є народ, який здійснює її безпосередньо через різні демократичні

процедури. Державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову. За формою державного устрою Україна визнається як унітарна республіка, а українська мова проголошується державною. Водночас в Україні гарантується вільний розвиток інших мов.

Найвищою соціальною цінністю Конституція проголошує людину. Громадяни України мають право на працю, страйк, відпочинок, соціальний захист, житло, охорону здоров'я тощо. Право приватної власності проголошується непорушним. Закріплюється право на свободу світогляду та віросповідання, право проводити збори, мітинги, демонстрації тощо. Головним обов'язком держави проголошувалося утвердження та забезпечення прав людини і громадянина.

Вищий законодавчий орган України – Верховна Рада. Вона обирається всенародно терміном на чотири роки у складі 450 народних депутатів. Роботою ВР керує Голова, що обирається з її складу. Крім законодавчої, ВР здійснює також установчі і контролюючі функції, визначає засади внутрішньої та зовнішньої політики. Главою держави, гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України є Президент. Він обирається на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування строком на п'ять років. У Президента значні повноваження. Він представляє державу на міжнародній арені, здійснює керівництво зовнішньополітичною діяльністю держави, забезпечує національну безпеку і правонаступництво держави, призначає позачергові вибори до ВР, третину складу Конституційного Суду України. За поданням прем'єр-міністра України Президента призначає членів Кабінету Міністрів, керівників інших центральних органів виконавчої влади, голів місцевих держадміністрацій. За згодою ВР Президент призначає прем'єр-міністра та приймає рішення про його відставку, має право скасовувати постанови і розпорядження уряду. Президент є Верховним Головнокомандуючим Збройних сил України. Він підписує закони ВР і має право вето щодо них. Кабінет Міністрів – вищий орган у системі органів виконавчої влади, відповідальний перед Президентом та підконтрольний і підзвітний ВР. Згідно з Конституцією правосуддя в Україні здійснюється виключно судами. Єдиним органом, який має офіційно тлумачити Конституцію та закони республіки є Конституційний Суд. Місцеве самоврядування, відповідно до Конституції, здійснюється безпосередньо громадами через сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи. Інтереси територіальних громад міст, селищ і сіл представляють районні та обласні ради.

Конституція набула чинності з дня її прийняття. Отже, з'явилась можливість за допомогою її положень і принципів завершити розбудову громадянського суспільства і суверенної, демократичної, правової держави.

Найскладнішими за всю історію незалежності України виявилися президентські вибори 2004 р. Голосування проходило у три тури. У підсумку третього туру, рішення про проведення якого прийняв Конституційний суд України, перемогу здобув кандидат від опозиції, лідер блоку «Наша Україна», колишній Голова Національного Банку та прем'єр-міністр України В.А.Ющенко. В.А.Ющенко прийшов до влади під гаслами необхідності переходу до парламентсько-президентської республіки.

4. Становлення і розвиток багатопартійності в незалежній Україні

У добу перебудови, наприкінці 1989–1990 рр. на основі самодіяльних громадських організацій та рухів в Україні виникають численні політичні партії. На лютневому пленумі ЦК КПРС 1990 р., на вимогу демократичних сил, було прийнято рішення вилучити з Конституції СРСР статтю 6 про керівну і спрямовуючу роль Комуністичної партії в радянському суспільстві. Законодавчо це було оформлено на III з'їзді народних депутатів СРСР у березні 1990 р. Відповідну юридичну базу для існування багатопартійності в Україні було створено після ухвалення постанови Президії Верховної Ради «Про порядок реєстрації громадських об'єднань» (вересень 1990 р.).

Ще у вересні 1989 р. у м. Львові на установчому з'їзді створено Народний Рух України за перебудову (НРУ). На з'їзді домінували представники Західної України (до 50%), більшість

делегатів належали до інтелігенції. Радикальне крило організації (В.Чорновіл, Л.Лук'яненко, М.Горинь та ін.) виступало за повну незалежність України.

З'явилася Українська національна партія на чолі з Г.Приходьком. Установчий Збір УНП відбувся у Львові 21 жовтня 1989 р.

У квітні 1990 р. на базі Української Гельсінської спілки постала Українська Республіканська партія (УРП). Лідером партії було обрано Л.Лук'яненка. 11 республіканців обрано до Верховної Ради УРСР. У березні 1990 р. на засіданні Великої Ради Руху деякі його керівники заявили про свій вихід з КПРС і пізніше створили Демократичну партію України (ДемПУ). На цьому завершився I етап – «зародження багатопартійності».

На II етапі (травень 1990 – серпень 1991 р.), який окремі фахівці називають «вихід багатопартійності на державний рівень», з'явилася парламентська опозиція. Під тиском представників опозиції були прийняті важливі державні рішення. Серед них – прийняття 16 липня 1990 р. Декларації про державний суверенітет України. За період з 1989 р. до серпня 1991 р. утворилося понад 20 політичних партій та об'єднань.

З серпня 1991 р. розпочався III етап – «становлення багатопартійності». Його можна охарактеризувати розширенням спектру багатопартійності. На сьогоднішній день налічується понад 150 партій в Україні. Крім того, посилюється розкол та спричинилося дроблення політичних сил. Поступово активізувався процес створення місцевих партійних відділень та осередків. Більшість партій пов'язували свою діяльність з впливовими бізнесовими та юридичними колами. Однак, у політичній боротьбі спостерігалось періодичне перегрупування сил, створення політичних блоків. Відповідна тенденція була помітна в період виборчих кампаній 1994 р. та 1999 р.

Особливість процесу формування багатопартійності в Україні в тому, що її вихід на державний рівень передував її становленню, тобто повноцінній розбудові вертикальних і горизонтальних партійних структур, формуванню власної соціальної бази тощо.

Усі політичні сили умовно поділяють на три напрями: лівий, правий і центристський. Ліве крило репрезентували Комуністична партія України, Соціалістична партія України, Прогресивна соціалістична партія України.

Серед партій правого спрямування – Народний Рух України, Українська республіканська партія, Конгрес українських націоналістів.

Більшість центристських політичних партій базують свою діяльність на ідеях соціал-демократії або лібералізму. Проте, на парламентських виборах 1998 р. лише чотири центристські партії (Партія зелених України, Народно-демократична партія, Всеукраїнське об'єднання «Громада», Соціал-демократична партія України (об'єднана)) подолали 4%-ий бар'єр і потрапили до Верховної Ради.

Розвиток багатопартійності в нашій країні в період незалежності можна охарактеризувати такими моментами:

- існування великої кількості політичних партій (якщо на час проголошення незалежності в Україні було зареєстровано 4 партії, в грудні 1993 р. - 27, на початку 1998 р. - 52, то нині їх близько 150);

- нечисленність партійних лав (станом на квітень 1993 р. загальна кількість членів усіх партій складала понад 200 тис. осіб; більшість політичних партій – партії-карлики, або за висловом другого Президента України Л.Д.Кучми – «диванні партії», бо членів партії стільки, що всі вони помістяться на одному дивані);

- соціальна база більшості партій невизначена (у програмних документах партій не вказано виразниками інтересів яких соціальних груп вони є; програми партій схожі, їх характеризують гасла, які звернено до всього народу);

- більшість партій створюються не на консолідації навколо ідеї (партію, як правило, об'єднує лідер чи група авторитетних політичних діячів);

- партійний вплив, як правило, строго локалізований (партійна діяльність обмежена здебільшого столицею, партійні структури недостатньо поширені в провінції);

- порівняно чітка географічна зорієнтованість партій (націонал-демократи домінують в Західній Україні, ліві партії – у Східній).

Українське суспільство кінця 90-х років ХХ ст. – початку ХХІ ст. недостатньо структуроване. Населення характеризується низьким рівнем політичної культури, а більшість політичних партій – штучністю, формальністю, програмною непослідовністю, суперечливістю запропонованих гасел. У більшості випадків на перший план виходить не програма дій конкретної партії, а амбіції політичних лідерів.

Таким чином, процес становлення та розвитку багатопартійності в Україні триває, кожна політична сила шукає своє місце у політичному середовищі. Українська політична система наближається до того стану, який притаманний більшості сучасних демократичних держав. З одного боку, можна констатувати, що спектр політичних поглядів широкий, але чисельність політичних партій зростає значно швидшими темпами, ніж їх вплив, авторитет, дієвість, роль у сучасному українському суспільстві. На порядок денний виходить проблема консолідації політичних сил, укрупнення політичних партій, що зможе перетворити останніх на впливовий елемент української політичної системи.

5. Соціально-економічні процеси в умовах незалежності України

Становлення незалежної української держави відбувалося в складних соціально-політичних умовах. У більшості людей було сподівання на те, що молода держава швидко впорається з існуючими труднощами. Однак, цього не сталося. Життєвий рівень населення України падав. На те були об'єктивні та суб'єктивні причини. На момент розпаду СРСР в українській економіці домінувала сировинно-видобувна та військово-промислова галузі, тісно пов'язані з російським військовим комплексом. Спостерігався занепад вугільної промисловості, у легкій і харчовій промисловості працювали за застарілими технологіями. Економічні зв'язки з іншими республіками колишнього Союзу були розірвані. Власних енергетичних ресурсів Україні не вистачало. Суттєво знизилися надходження коштів до бюджету. Дефіцит бюджету став покриватися паперовими грошми. Отже, розпочалася інфляція, яка переросла у гіперінфляцію. Гроші знецінилися у 100 тис. разів. Швидкими темпами зростала «тінізація» економіки. Загалом економіка України, за підрахунками фахівців, була відкинута на 20–30 років назад. Разом з цим загострилися соціальні проблеми.

Ще до проголошення незалежності в Україні були зроблені перші кроки до формування ринкової економіки. Були прийняті Закон про економічну самостійність (серпень 1990 р.) та постанова Верховної Ради «Про проекти концепції та програми переходу Української РСР до ринкової економіки» (листопад 1990 р.). У цих документах визначалися зміст, мета та основні принципи економічної самостійності республіки. У січні 1992 р. російський уряд Є.Гайдара, дотримуючись концепції «шокової терапії», зняв державний контроль над ціноутворенням. Кабмін України, який на той час очолював В.Фокін, щоб захистити український ринок, повторив крок російського уряду. Проте, нездатність уряду внести корективи у курс реформ невдовзі призвела до відставки кабінету В.Фокіна.

Новий уряд (прем'єр – Л.Кучма) мав коаліційний характер, оскільки до його складу увійшли представники опозиції (І.Юхновський, В.Пинзеник, М.Жулинський). Урядовці спробували відновити галузеве централізоване управління народним господарством, ввести держзамовлення. Паралельно виникли ринки валюти, нерухомості. На початку 1993 р., щоб виправити критичний стан у фінансовій сфері, уряд підняв в 1,8 разів фіксовані ціни. Спад виробництва уповільнився, але цього досягали здебільшого адміністративними заходами – обмеженням фондів споживання на підприємствах, «заморожуванням» грошових доходів у бюджетній сфері, контролем за ціноутворенням підприємств-монополістів тощо. Проблем було більше. Фермери ще не стали основним виробником сільськогосподарської продукції, а колгоспи не вписувалися у нові економічні умови. Для підтримки аграріїв було надано майже 1 трлн. крб. пільгових кредитів і до 3 трлн. крб. державної фінансової допомоги. Енергоносії дорожчали, спад виробництва продовжувався, а урядова грошова допомога призвела до нового витку інфляції. У червні-липні 1993 р. вибухнув великий страйк шахтарів Донбасу, які висували економічні та політичні вимоги. У вересні 1993 р. Л.Кучма пішов у відставку.

Президент України Л.Кравчук зосередив виконавчу владу у власних руках, було створено Координаційний комітет з питань здійснення ринкових реформ та подолання економічної кризи, створено новий уряд. Інфляцію було знижено, але за рахунок відстрочення бюджетних виплат і величезного зростання заборгованості бюджету. Особливо значний спад виробництва у цей період відбувся у паливній промисловості (на 35,6%), чорній металургії (на 34,8%), легкій промисловості (на 50,7%). Тіньовий сектор економіки сягнув наприкінці літа 1994 р. 60%. Економічні проблеми негативно впливали на основну масу населення. Різко зросла соціальна поляризація суспільства.

Новообраний Президент Л.Кучма у 1994 р. проголосив нову соціально-економічну стратегію. Пріоритетними завданнями було визначено: фінансову стабілізацію, послаблення податкового пресу; регуляцію державою лібералізації цін; перебудову виробництва на основі розширення приватного сектору; децентралізацію управління економікою; посилення соціальної політики держави тощо. З'явилися урядові постанови про підвищення зарплат, пенсій та стипендій. Національний банк України видав постанову про уніфікацію курсу валют та монетаристські методи стримування інфляції. У доповіді з нагоди першої річниці Конституції Президентом було проголошено нову програму антикризових дій: прискорення приватизації; легалізація за рахунок лібералізації податкової політики тіньової економіки; активізація інвестиційного процесу; інтенсифікація виробництва в аграрній сфері; пріоритетність розвитку соціальної сфери.

Протягом двох термінів президентства Л.Кучми (1994–2004 рр.) у соціально-економічній сфері набрали силу позитивні тенденції: розширився приватний сектор економіки, на селі розпочалося формування реального власника на землю, восени 1996 р. в обіг було запроваджено гривню, зменшилася частка товарообмінних операцій (бартеру), зростав експорт товарів та послуг, намітилося зростання базових економічних показників. Однак, соціально-економічне становище залишалося складним. Поглибився процес структурної деформації економіки, катастрофічно застаріли основні виробничі фонди (у провідних галузях – 60-70%). Україна посідала одне з останніх місць за ефективністю використання факторів виробництва (сільгоспугіддя, трудові ресурси, науковий потенціал). Корупція та нестабільність правового поля конкуренції призвели до того, що іноземні інвестори не поспішали в Україну. Посилилася небезпека у сфері енергопостачання. За роки незалежності зросла «тінізація» та криміналізація економіки.

Після приходу до влади Президента В.Ющенка у населення знову з'явилася надія на покращання справ у соціально-економічній сфері. Новий уряд на чолі з прем'єром Ю.Тимошенко розпочав свою діяльність з перегляду правомірності і законності найприбутковіших підприємств у країні. В урядовій програмі «Десять кроків назустріч людям» було запропоновано вирішити багато питань, насамперед соціального характеру. Проте, багато з них залишились невирішеними, соціальна поляризація в суспільстві зростала. В умовах світової економічної кризи гривня «подешевшала» на 60%, продовжився спад виробництва, знижувався життєвий рівень українців. Протистояння між Президентом та Кабміном тільки додали нестабільності до розвитку суспільства.

6. Мета, принципи, основні напрямки зовнішньої політики України

Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. визначила демократичний і миролюбний курс зовнішньої політики держави.

Після розпаду СРСР, нове російське керівництво намагалося зберегти за Москвою керівну роль у Співдружності Незалежних Держав. СНД мало шанс перетворитися на конфедеративний або федеративний союз.

12 грудня 1991 р., виступаючи перед російським парламентом після ратифікації угоди про СНД, президент РФ Борис Єльцин заявив: «У сучасних умовах тільки Співдружність Незалежних Держав може забезпечити збереження політичного, правового й економічного простору, що формувався протягом століть, але тепер майже втрачений». Наступник Єльцина Володимир Путін повторив настрої свого попередника, коли в березні 2014 р. сказав: «Багато людей і в Росії, і в Україні, та й в інших республіках сподівалися, що Співдружність

Незалежних Держав, що виникла тоді, стане новою формою спільної державності». В українському парламенті не поділяли цю точку зору.

20 грудня 1991 року ВР України видала звернення, що стверджувало: «Згідно зі своїм законним статусом, Україна є незалежною державою – суб'єктом міжнародного права. Україна виступає проти перетворення Співдружності Незалежних Держав на державне утворення з власними керівними та адміністративними органами».

Напруженість у відносинах між Росією та Україною була неминучою.

Ця напруга вийшла на перший план у січні 1993 р., коли Україна утрималася від підписання Статуту Співдружності і, таким чином, відмовилася стати повноправним членом організації, яку допомогла створити два роки тому. Київ братиме активну участь в економічних програмах та ініціативах Співдружності, але не у військових. Між ним і Москвою існували серйозні розбіжності щодо майбутнього радянських збройних сил, контролю над ядерними арсеналами і розміщення Чорноморського флоту СРСР.

В рамках СНД за 1992–1993 рр. було прийнято близько 400 угод, але Україна підписала тільки половину з них. 2 липня 1993 р. ВР України ухвалила «Основні напрями зовнішньої політики України». В російсько-українських відносинах увага зосереджувалась на кримському питанні, деякі політичні діячі Росії вказували на необхідність перегляду статусу Криму. При цьому поступово кримське питання почало зміщуватися у бік питання Чорноморського флоту. Влітку 1992 р. президенти Л.Кравчук і Б.Єльцин досягли домовленості про встановлення подвійного контролю над Чорноморським флотом на п'ятирічний термін. 30 травня 1997 р. між Україною і Росією було підписано Договір про дружбу, співробітництво і партнерство. Стосовно територіальних питань у договорі визнавалися «цілісність і непорушність» кордонів обох країн. Чорноморський флот та інфраструктура були поділені порівну, але Росія викупила непотрібні Україні кораблі. Сума викупу і вартість 20-річної оренди бази в Севастополі покривалися боргом України за енергоносії.

Політична співпраця України із Заходом почалася у січні 1994 р. з підписання угоди, укладеної за посередництвом Сполучених Штатів, згідно з якою Україна відмовилася від ядерної зброї, успадкованої від СРСР, – третього за величиною ядерного арсеналу в світі. У Будапештському меморандумі, що був підписаний у грудні того ж – 1994 – року, Сполучені Штати, Росія і Великобританія надали «безпекові запевнення» Україні, яка приєдналася до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї як неядерна держава. Хоча багато хто в Києві сумнівався, чи обачно відмовлятися від ядерної зброї (вторгнення Росії, одного з гарантів незалежності та територіальної цілісності за Будапештським меморандумом, підтвердить правомірність цих сумнівів 2014 р.) існували й значні переваги без'ядерного статусу. Україна поклала край міжнародній ізоляції, у якій вона опинилася, відмовляючись приєднатися до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї. Незабаром країна стала третім за величиною одержувачем американської допомоги після Ізраїлю та Єгипту.

Впродовж 1992–1997 рр. Україна уклала договори про дружбу і співробітництво з країнами СНД. З 1992 р. стала членом Ради з питань безпеки і співробітництва в Європі (НБСЄ). Після приєднання до договору про нерозповсюдження ядерної зброї, у вересні 1995 р. Україна стала повноправним членом Ради Європи. Розширені відносини з НАТО, особливо через приєднання до програми «Партнерство заради миру». Невипадково 1994 рік був проголошений в США – «українським». У березні відбулися українсько-американські переговори на найвищому рівні, а після зустрічі двох президентів – Л.Кучми і Б.Клінтона (травень 1995 р.), засоби масової інформації сповістили про прорив у двосторонніх відносинах. Сутність зовнішньої політики України полягала у принциповій відмові від будь-яких проявів конфронтації, у переході до активного співробітництва з іншими державами.

Процес інтеграції України у європейські структури виявився нелегким.

У червні 1994 року український уряд підписав угоду про співпрацю з Європейським Союзом (ЄС), першу подібну угоду, що її ЄС запропонував пострадянській державі. Того ж року Україна стала першою країною серед членів і асоційованих членів Співдружності Незалежних Держав, яка приєдналася до угоди про Партнерство заради миру з Організацією

Північноатлантичного договору (НАТО). Західний військовий альянс, який був заснований 1949 р. на початку «холодної війни», щоб захистити Західну Європу від Радянського Союзу, тепер переосмислював свою місію. НАТО почала будувати інституційні мости з колишніми супротивниками в Східній Європі, в тому числі й Росією, яка підписала угоду за кілька місяців після України.

1997 р. Україна поглибила свою співпрацю з альянсом, підписавши Хартію про особливе партнерство й відкривши інформаційний центр НАТО в Києві.

1998 р. стала діяти Угода про співпрацю з ЄС, підписана 4 роки тому.

На думку багатьох фахівців, велику роль у формуванні політики Європейського Союзу щодо України грає ФРН. З 17 січня 1992 р. встановлені дипломатичні відносини України з Німеччиною. Посольство Німеччини стало першим посольством західної країни в нашій незалежній державі. Наміри тісного співробітництва з Україною продемонструвала Польща. Останнім часом, незважаючи на розбіжності в окремих політичних питаннях, співпраця обох країн зміцнюється. Завдяки допомозі Чехії й Словаччини Україна у червні 1996 р. стала членом Центральноєвропейської ініціативи. Угорщина однією з перших підписала з Україною (6 грудня 1991 р.) Договір про основи добросусідства та співробітництва. Непростими залишаються відносини з Румунією, оскільки, починаючи з 1991 р., румунські політики фактично відкрито висували Україні територіальні претензії, посиляючись на аморальність пакту Молотова-Ріббентропа від 1939 р. (мається на увазі приєднання до УРСР Північної Буковини, Хотинщини, Придунайського краю). У червні 1997 р. у Констанці українська сторона підписала широкомасштабний договір з Румунією, що було важливим актом не тільки для захисту національних інтересів України, а й взагалі для зміцнення системи європейської безпеки. За Констанцьким договором Румунія відмовилася від територіальних претензій до України. З розпадом СРСР виявилися перспективними взаємовідносини з Туреччиною. Особлива зацікавленість до нашої країни з боку Туреччини пояснюється кримськотатарським чинником. Зовнішньополітична діяльність незалежної України не обмежувалась Європою, Північною Америкою і Передньою Азією. Так, ще у березні і грудні 1995 р. відповідно до Японії і Південної Кореї здійснив візит Президент України Л.Кучма. Відкрилися нові можливості взаємного господарського співробітництва з країнами Азіатсько-Тихоокеанського регіону.

Певні корективи до зовнішньополітичного курсу України внесли події Помаранчевої революції. Українське керівництво визнало стратегічними відносини з Європейським Союзом, задекларувало спроби інтегруватися в ЄС.

Президент Ющенко зробив своїм пріоритетом зовнішню політику. Українські дипломати робили все можливе, щоб скористатися з позитивного іміджу України, створеного на Заході Помаранчевою революцією, і «вскочити в потяг» розширення ЄС: 2004 року ЄС прийняв до свого складу 10 нових членів, 7 з яких були колишніми радянськими сателітами й республіками. Але було пізно. У той час як Європейський парламент у січні 2005 р. проголосував за встановлення більш тісних відносин з Україною з перспективою майбутнього членства, Європейська комісія, яка ухвалювала рішення про розширення, була обережнішою. Замість того щоб почати переговори про приєднання до союзу, вона запропонувала Україні план тіснішої співпраці.

Вступ України до ЄС разом з її західними сусідами не відбувся з кількох поважних причин. Серед них були зовнішні. Німеччина та інші основні гравці в союзі були стурбовані економічними й політичними наслідками розширення, яке вже охопило більшу частину Східної Європи. Вони поставили під сумнів статус України як «європейської держави». Проте головні причини були внутрішніми – відсутність ефективних реформ в Україні.

Ця неефективність зберігалася й за наступного президента В.Януковича.

7. Розвиток культури України

У добу незалежності українське суспільство поступово відмовлялося від старої шкали цінностей, а відсутність нової системи цінностей не давало змоги стабілізуватися. В умовах перехідного періоду на передній план було висунуто гасло духовного відродження. У країні

ліквідували всі цензурні контролюючі органи, суспільство звільнялося від марксистсько-ленінської ідеології, від укорінених стереотипів, догм, штампів радянського часу.

Українській літературі повернено забуті або заборонені імена – В.Винниченко, М.Зеров, Г.Косинка, О.Олесь, В.Стус, М.Хвильовий та ін. З'явилися твори письменників української діаспори. Для широкого загалу стали доступними раніше заборонені цінності й шедеври світової культури. Однак, економічні негаразди істотно вплинули на творчість письменників, різко впав попит на художню літературу. Перспективність нової вітчизняної літератури мала засвідчувати нова генерація літераторів. Письменники і поети старшого покоління (І.Дзюба, Д.Павличко, І.Драч, Ю.Щербак, В.Яворівський та ін.) пішли у політику. Нове покоління, яке представлено іменами І.Андрусика, В.Медведя, В.Цибулька, О.Забужко, виявляло себе у розширенні жанрового і стильового спектру літератури. У літературному процесі утвердився світоглядно-естетичний плюралізм. Враховуючи високу політизацію суспільства, зросла роль публіцистичного жанру.

На розвиток літературного процесу суттєво впливає рівень книговидавництва. Ще у червні 1997 р. було прийнято Закон України «Про видавничу справу», в якому передбачалася державна підтримка видавничої справи. Цей закон не був юридичним актом прямої дії, тому запровадження пільгового оподаткування у сфері книговидавництва було можливе лише за внесення відповідних змін до податкового законодавства. На разі, якщо у 2000 р. в Росії було видано 3,2 книги на одного жителя в рік, у Польщі – 9,5, у Німеччині – 12, а в Україні тільки 0,5. На сьогодні український книжковий ринок заповнений російськомовною літературою.

Театральне мистецтво в Україні перестало бути таким популярним видом мистецтва, як це було раніше. Національний театр намагається утвердитися в європейському культурному просторі. Про це свідчать зокрема гастролі Національного академічного драматичного театру ім. І. Франка в Німеччині, Львівського академічного театру ім. М. Заньковецької у Великій Британії тощо. Донецьк став місцем проведення Міжнародного конкурсу артистів балету. На сцені Національної опери набуває авторитету Міжнародний конкурс артистів балету ім. С.Лифаря. Митці кажуть, що театр сьогодні став режисерським, що означає можливість режисера на власний розсуд трактувати п'єси навіть великих драматургів. Розвиток пов'язаний з новаторською діяльністю таких режисерів, як І.Борис, С.Данченко, В.Петров, Б.Шарварко.

Складна ситуація склалася в українському кінематографі. У зв'язку з тим, що держава не фінансує кінопромисловість, кіновиробництво згортається. Із свідомості громадян зникає поняття «рідне кіно». Хоча є й певні досягнення. Фільми «Фучжоу» Ю.Ільєнка, «Астенічний синдром» К.Муратової та «Голос трави» Н.Мотузка мали значний резонанс на кінофестивалях у Каннах, Роттердамі, Берліні. Успіхом вітчизняних кінематографів став художній фільм В.Криштофовича «Приятель небіжчика» (1997 р.), знятий за повістю Андрія Куркова «Любий друг, приятель небіжчика». Власних фільмів обмаль, а кіноринок заповнили третьосортні російські та американські стрічки.

На протигагу ситуації в кіномистецтві, велике піднесення переживає образотворче мистецтво. За роки незалежності помітно зросла чисельність художніх виставок. Виставкові зали стали доступними для всіх, хто хоче показати публіці свій талант і майстерність. Заслуженою славою батьків постмодернізму в Україні користуються такі художники, як О.Дубовик і Л.Медвідь. Львівська художниця Я. Король пише ікони, картини на історичні та літературні теми, салонні портрети тощо.

В умовах соціально-економічної кризи знизився розвиток високого музичного мистецтва. Попри усі труднощі, вдалося зберегти окремі прославлені колективи, з'явилися десятки нових. Найвідоміші з них – Одеський філармонічний симфонічний оркестр, Київський камерний музичний театр, ансамбль солістів «Київська камерата» та ін. У Львові стали традиційними фестивалі оперного мистецтва ім. С.Крушельницької.

У розвитку популярної української музики в період незалежності відбувалися динамічні процеси. Молоді виконавці виступали на фестивалях «Червона рута», «Таврійські ігри», «Доля», «Мелодія», «Оберіг», «Тарас Бульба». З метою збереження фольклорної спадщини було започатковано проведення фестивалю української народної творчості «Берегиня».

Увійшло у практику проведення фестивалів «Харківські асамблеї», «Оksamитові сезони Криму», «Музичні прем'єри сезону» (м.Київ). Українська співачка Руслана перемогла на конкурсі «Євробачення» у 2004 році.

Після проголошення незалежності українська культура стає все більш відомою в світі. Десятки країн уклали з Україною угоди про культурну співпрацю. Тільки протягом 1992–1993 рр. понад 100 українських творчих колективів побувало на гастролях за кордоном. Українське товариство дружби і культурних зв'язків із зарубіжними країнами має контакти більш ніж з 900 громадськими організаціями і понад 300 відомими громадськими діячами із більше ніж 100 країн світу.

Водночас, у визначений період були помітні деструктивні тенденції в розвитку культурної сфери: комерціалізація, обмежене фінансування, скорочення мережі установ культури. Повільно формуються правові засади культури, які відповідали б сучасним світовим вимогам та українським особливостям. Характерною особливістю сучасного стану культури є неоднозначність процесів у гуманітарній сфері. На жаль, все помітнішою стає культурна деградація населення. Плюралізм у духовному розвитку призвів до неабияких можливостей культурної сфери, але й відкрив шлях до проникнення в духовну сферу антикультури. Тому важливим завданням постає підготовка і проведення радикальних, але виважених, далекоглядних змін в культурній сфері.

8. Розвиток освіти і науки в незалежній Україні

На момент проголошення 24 серпня 1991 р. незалежності України Верховною Радою вже був прийнятий Закон «Про освіту» (23.05.91), який створював правову основу для розбудови національної системи освіти. За законом, освітня сфера України орієнтувалась на всебічний розвиток людської особистості, що визнавалась найбільшою цінністю суспільства. Відповідно до закону у червні 1991 р. була складена і затверджена Міністерством освіти України «Програма розвитку народної освіти України на перехідний період (1991–1995 рр.)». Цим документом, зокрема, передбачалась розробка понад 150 підзаконних нормативно-правових актів, а також підготовка довгострокової державної програми розвитку вищої освіти в Україні до 2005 року.

У листопаді 1993 р. Кабінет Міністрів затвердив програму «Освіта» («Україна ХХІ століття»), відповідно до якої передбачалися децентралізація управління освітою, індивідуалізація навчально-виховного процесу, безперервність освіти та варіативність навчальних програм та планів, переорієнтація сфери освіти на пріоритетний розвиток особистості тощо. Процес реформування освіти відбувався під гаслами деідеологізації й демократизації навчального процесу, звернення до національно-культурних витоків і традицій. Якщо в 1991 р. українською мовою навчалось лише 49% школярів, то вже через десять років – у 2001 – 67%.

У період незалежності виникла необхідність реформувати середню освіту. З 1 вересня 2001 р. середня школа перейшла на 12-річний термін навчання. Цей перехід обґрунтовували потребами розширення перспектив розвитку української держави, глибокого оновлення системи освіти в умовах інтеграції і глобалізації соціальних, економічних та культурних процесів.

Джерелом фінансування вищої освіти раніше був тільки державний бюджет. У нових умовах формувався механізм змішаного фінансування. З'явилося багато вищих навчальних закладів недержавної форми власності. Якщо на початку 90-х років ХХ ст. мережа вищої освіти України становила 158 вищих навчальних закладів (ВНЗ), серед яких – 16 університетів, 3 академії та 139 інститутів, то у 1998 р. функціонувало вже понад 285 ВНЗ III-IV рівня акредитації. Разом з 65 університетами, 36 академіями, 84 інститутами державної форми власності діяли понад 100 ВНЗ III-IV рівня акредитації недержавної форми власності. На початку ХХІ ст. статус національного мали вже 48 університетів та академій. За кількістю національних ВНЗ серед регіонів переважала Північ України (Житомирська, Київська, Чернігівська, Сумська області та м. Київ). У 2004/05 навчальному році кількість ВНЗ III-IV рівня акредитації досягла 347. Загалом у тому ж навчальному році нараховували 966 ВНЗ I-

IV рівня акредитації. В Україні на сьогодні є декілька ВНЗ з традиційно високим рівнем викладання – Київський національний університет ім. Т.Шевченка, Харківський національний університет ім. В.Каразіна, Одеський національний університет ім. І.Мечникова, Львівський національний університет ім. І. Франка та ін.

Складовою духовної культури, формою суспільної свідомості є наука. Від радянських часів Україна отримала порівняно високий науковий потенціал. Так, загальна чисельність наукових кадрів у 1994 р. була вдвічі більшою, ніж у Франції, й становила майже 300 тис. осіб, з яких понад 80 тис. – доктори і кандидати наук. У 1994 р. науковий центр України Академія наук України – отримала статус національної. Що ж до наукового комплексу республіки, то тут налічується понад 1300 різноманітних установ – науково-дослідних інститутів, вищих навчальних закладів, архівів, музеїв, бібліотек. Все більше зростає кількість прямих угод про співробітництво між зарубіжними і українськими науковими центрами.

Однак, останнім часом деякі інститути НАН України втратили майже половину свого наукового потенціалу. Висококваліфіковані кадри все частіше від'їжджають на постійну роботу за кордон. Спостерігається значний «відплив» генетиків, біохіміків, фізіологів та представників інших наукових напрямів. Тільки протягом 1991–2000 рр. з України виїхало 8 тисяч вчених вищої кваліфікації (академіків, докторів наук, кандидатів наук). Все більше поширюється факт старіння наукових кадрів. Якщо ще у 1995 р. середній вік академіків НАН України складав 69 років, то у 2005 р. – 72 роки; стосовно докторів наук – у 1995 р. – 55 років, у 2005 р. – 61 рік. Через брак коштів скорочується фінансування фундаментальних досліджень. Вони поступаються місцем прикладним, що може привести до значного відставання від інших країн на магістральних наукових напрямках.

У 90-х роках ХХ – на початку ХХІ ст. у НАН України створено більше чотирьох десятків нових напрямків гуманітарних досліджень. З'явилися інститути сходознавства, української мови, східноєвропейських досліджень, української археографії і джерелознавства. В Інституті історії України (директор – В.Смолій) у зазначений період йшла активна робота з написання фундаментальних праць з історії українського народу. У галузі гуманітарних наук плідно розвивається співробітництво з ученими західної діаспори. Вагомий внесок у розвиток науки внесли Б.Гаврилишин, Т.Гунчак, Б.Кравченко, О.Пріцак.

19 червня 1999 р. в м. Болонья (Італія) від імені урядів 29 країн Європи міністрами освіти підписано «Болонську декларацію», у якій були сформульовані вимоги та критерії до національних систем вищої освіти у світлі утворення єдиного європейського освітньо-наукового простору до 2010 р. У 2005 р. до Болонського процесу приєдналася Україна, що відповідно поставило перед нашою країною нові завдання. Значним кроком для подальшого розвитку вищої освіти України стало прийняття Верховною Радою України Закону «Про вищу освіту» (2002 р.).

Отже, протягом періоду незалежності відбулися важливі, іноді докорінні зміни у науково-освітній сфері. Успадкувавши від радянського ладу потужну освітню систему, українське суспільство спробувало відійти від стереотипів, догм, штампів радянської науки і освіти. Однак, паралельно відбувалося неухильне падіння якості освіти, старіння кваліфікованих наукових і викладацьких кадрів, стагнація у сфері педагогічних інновацій, занепад матеріально-технічної бази освіти і науки, хронічне недофінансування цих сфер. Значною мірою проблеми освіти і науки породжені або браком системної стратегії щодо їх розвитку, або неспроможністю держави реалізовувати такі стратегії. Освіта і наука, на жаль, й досі вважаються другорядними явищами порівняно з «матеріальним виробництвом».

9. Етнонаціональна політика незалежної України

Починаючи з середини 30-х років на теренах СРСР проводилася політика русифікації. Національні мови не мали змоги активно розвиватися. За часів Л.Брежнєва було висунуто гасло про формування нової історичної спільності людей – єдиного радянського народу. Тих, хто захищав національні інтереси, розглядали як буржуазних націоналістів.

За даними перепису 1989 р. в Україні проживало майже 73% українців, 22% росіян, євреї, білоруси, поляки, угорці, румуни, молдовани, болгары, татари та інші склали понад 5%.

У Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. визначалося, що громадяни всіх національностей становлять її народ. 1 листопада 1991 р. Верховна Рада прийняла Декларацію прав національностей України, в якій зазначалася важливість утвердження рівноправності всіх етнічних груп, оскільки «... на території України проживають громадяни понад 100 національностей». У ст. 2 цієї Декларації закріплювалися гарантування державою всім національностям права на збереження їх традиційного розселення і забезпечення існування національно-адміністративних одиниць, а також обов'язок створювати належні умови для розвитку всіх національних мов і культур.

25 червня 1992 р. з метою гарантування національним меншинам в Україні права на вільний розвиток Верховна Рада прийняла Закон України «Про національні меншини в Україні». У ньому чітко визначено, що будь-яке пряме чи непряме обмеження прав і свобод громадян за національною ознакою забороняється й карається законом (ст. 18). Конституція 1996 р. закріпила гарантії усім національностям та право на вільний національно-культурний розвиток.

За роки незалежності були створені численні національно-культурні товариства, які відігравали і відіграють важливу роль у національно-культурному відродженні національних меншин. Тільки на початок 2002 р. їх діяло близько 300. Серед них німецьке товариство «Відродження», товариство російської культури «Русь», татарське ім. Г.Тукая, румунське ім. М.Емінеску. В Ужгороді діє центр з вивчення угорської культури. Видається щорічний журнал «Акта Хунгаріка». В Україні створена широка мережа єврейських товариств різних спрямувань, які об'єднані у всеукраїнські організації. У Криму було відновлено культурно-освітню мережу, яка обслуговувала кримських татар. Багато історичних назв повернуто містам і селам, які свідчили про те, що на цій території проживали колись або проживають сьогодні греки, німці, поляки, чехи тощо.

Пильна увага приділяється питанням підготовки кадрів національної інтелігенції. Так, у 1993 р. в м. Маріуполі (Донецька область) було створено гуманітарний інститут. В цьому вищому навчальному закладі вивчалася і вивчається новогрецька мова, історія і культура Греції. Підготовки кадрів грецької інтелігенції потребує грецьке населення, яке компактно мешкає в південних районах Донецької області. В м. Берегове (Закарпатська область) у 1996 р. було створено Закарпатський угорський педагогічний інститут, в якому акцентувалася увага на вивченні історії і культури Угорщини, угорської мови. За роки незалежності у різних містах України були створені філіали Міжнародного Соломонова університету, в якому значна увага приділялася вивченню історико-культурного розвитку єврейського народу.

Позитивні зрушення в період незалежності відбулися у відродженні мов і культур національних меншин. В Україні працювали понад 2,4 тис. шкіл з російською мовою навчання, 107 – румунською, 67 – угорською, 11 – молдавською, 9 – кримськотатарською, 3 – польською. У 2,3 тис. шкіл навчання відбувалося двома і трьома мовами. Крім того, більш розвинутою стала система національних бібліотек, преси, наукових центрів, радіо і телебачення, театрів, творчих груп та колективів.

У 90-х роках ХХ – на початку ХХІ ст. в українському суспільстві, особливо на Сході і Півдні, все більше стали говорити про необхідність оголошення російської мови другою державною. Окремі політичні сили спробували використати цей момент у своїх політичних цілях. Відомий український історик С.Кульчицький наводить дані моніторингу, проведеного Інститутом соціології НАН України. Так, на питання «Чи вважаєте ви за необхідне надати російській мові статус офіційної в Україні?» у 1995 р. дали ствердну відповідь 51% опитуваних та 49% – у 2005 р. На це ж питання негативно відповіли відповідно 33% і 34%. С.Кульчицький стверджує, що у відносинах з «внутрішньою Росією» українська держава мусить виявляти розуміння, толерантність та витримку. Отже, суспільство не має єдності у цьому питанні. Водночас, надання російській мові статусу державної може завадити процесу формування української політичної нації.

Отже, етнонаціональна політика держави у період незалежності характеризувалася зваженістю до громадянства й прав національних меншин. Проте, існують міжнаціональні проблеми, що призводять до сепаратистських тенденцій в окремих регіонах України.

10. Релігійна ситуація в незалежній Україні

Починаючи з кінця 80-х років в Україні швидко розгортався процес релігійно-церковного відродження. Він характеризувався як поглибленням рівня релігійності населення, так і кількісним зростанням релігійно-конфесійної мережі та розбудовою релігійних структур. З кінця 80-х років загальна кількість релігійних організацій в Україні виросла у 5,8 разів (з 5689 релігійних громад у 1988 р. до 33083 – на початок 2009 р.). Значно урізноманітнилися конфесійна карта країни: з 18 різних церков, конфесій та напрямків вона збільшилася до близько 120. Темпи приросту релігійних організацій були нерівномірними: найвищими – у 1988–1991 рр. (30% щорічного приросту), а потім поступово уповільнилися (7% – 5%). На початковому етапі релігійна мережа у західних районах зростала набагато швидше, ніж в інших, але на кінець 90-х років темпи приросту поступово зрівнялися. Серед областей України перше місце за кількістю релігійних громад займає Львівська область, а останнє – Кіровоградська.

У релігійному відродженні велику роль відіграло відновлення традиційних конфесій. Найвпливовішою складовою релігійного життя України залишалося православ'я: на 1 січня 2009 р. воно (без врахування старообрядницьких церков) охоплювало 16 851 громаду (проти 5 970 – 1991 р.), що становило близько 50% усіх релігійних громад України. Православні церкви активно відроджували та створювали монастирі – так, якщо у 1989 р. їх було 11, то на 2007 р. – вже 230. Діяло 45 місій, 44 братства, виходило 149 періодичних видань. Проте православ'я протягом 90-х років знаходилося у стані глибокої кризи. Воно розділилося на три конфесії: Українську православну церкву в єдності з Московським Патріархатом, яка була чисельно домінуючою (11 539 громад); Українську православну церкву Київського Патріархату (4 128) та Українську автокефальну православну церкву (1 184). Головним вододілом було питання про об'єднання церков у єдину Помісну православну церкву та отримання українським православ'ям повної канонічної незалежності, тобто автокефалії.

Активно відроджувалася Українська греко-католицька церква, яка займає третє за чисельністю організацій місце в Україні (3 570). Після легалізації церква відновила свою структуру. Найбільша концентрація греко-католицьких громад фіксувалася у Галичині та Закарпатті, але протягом 90-х років відбулося помітне поширення УГКЦ на Схід. Серед внутрішніх проблем церкви на першому місці стояло питання отримання нею статусу патріархату. Крім того, УГКЦ вимагала у держави повної реабілітації її як юридичної особи. Дуже актуальним для УГКЦ було застосування соціальної доктрини католицизму до умов сучасної України. Серед головних напрямків церковного будівництва УГКЦ – піднесення богословської освіти, зміцнення церковної дисципліни, поліпшення катехітичної праці, соціальне служіння, робота з молоддю.

Динамічно розвивалася Римо-католицька церква. На 01.01.2009 р. діяло 907 громад. Оскільки римо-католицизм в Україні мав етнонаціональне забарвлення, то найбільш поширеним він був у місцях проживання поляків та угорців (Львівська, Хмельницька, Вінницька, Житомирська, Закарпатська області). Помітною стала тенденція просування церкви на Схід. У діяльності РКЦ з середини 90-х років проявилися ще дві тенденції: з одного боку – лінія на українізацію її богослужбової практики, з іншого – полонізована спрямованість місійної, філантропічної та просвітницької діяльності.

З кінця 80-х років розпочався новий етап розвитку протестантських конфесій. На 1 січня 2009 р. в Україні діяли 8 053 традиційні протестантські громади (для порівняння, у 1991 р. – 2 360). Більшість течій здійснювали перехід до церковного статусу, що проявилася у створенні формалізованої структури та розгалуженої організації (Всеукраїнська Спілка об'єднань євангельських християн баптистів, Всеукраїнська Спілка церков християн віри євангельської (п'ятидесятників), Українська Уніонна конфесія адвентистів сьомого дня). Відпрацьовувалася нова для вітчизняного протестантизму модель релігійної громади, яка поєднувала традиційну

високу дисципліну, високу релігійну зорієнтованість членів, закритість щодо секулярних впливів із високою соціальною активністю, відкритістю до суспільства, посиленням впливу на його життя.

Активно відроджувалися релігійні організації національних меншин. Найбільш впливовими та чисельними серед них були організації мусульман та іудеїв. З початку 90-х років чисельність мусульманських організацій в Україні зросла у 71 раз (з 16 у 1991 р. до 1 135 на 01.01.2009 р.), діяли три самостійні мусульманські центри (Київ, Сімферополь, Донецьк). Кількість іудейських громад зросла більш, ніж у 10 разів – з 23 у 1991 р. до 268 у 2009 р. За допомогою зарубіжних релігійних організацій іудеї створили декілька самостійних релігійних центрів, що керували їх діяльністю.

Одним із проявів релігійного відродження в Україні було інтенсивне поширення нетрадиційних, новітніх релігій зарубіжного та вітчизняного походження. Якщо до 1989 р. вони взагалі були відсутні в Україні, то на початок 2009 р. їх нараховувалося вже 1 735. Неорелігійні течії й рухи були неоднорідними за походженням, вченням, формами релігійної організації та діяльності. Але їх типологічно можна об'єднати у декілька груп, а саме: неохристиянські (наприклад, Церква Християн Повного Євангелія), неоорієнтальні (необудцизм, неоіндуїзм), неоязичницькі (Собор Рідної віри, РУНВіра), синтетичні (Велике Біле братство, Церква уніфікації), сцієнтиські (Церква Сайєнтології), езотеричні (Реріховське товариство), містико-оздоровчі рухи (йога, вчення П.Іванова), а також сатанізм. Розвиток більшості неорелігійних громад йшов у напрямку відмови від несприйняття світу й позбавлення молодіжного екстремізму, інституалізації громад та їх соціалізації.

Практично всі релігійні організації України крім богослужбової практики здійснювали місіонерську, освітню, видавничу, будівельну та соціальну діяльність. Так, на 01.01.2009 р. в Україні діяло 340 місій, 74 братства, різними конфесіями було створено 196 духовних навчальних закладів (17 549 слухачів), видавалося 377 релігійних видань. Протягом 1992–2008 рр. було збудовано 5421 культову споруду, будувалося ще 2 399. Але проблема забезпечення релігійних організацій будівлями була розв'язана лише на 64%. Релігійні організації різних конфесій працювали на ниві добродійництва, надаючи допомогу нужденним, працюючи у лікарнях, сирітських домах, місцях позбавлення волі тощо.

11. Революцію Гідності і російська агресія в Україні

На початку 2010 р., коли термін Ющенка добігав кінця, в країні панувало широке розчарування його правлінням. Його суперництво з Тимошенко перетворило українську політику на нескінченну мильну оперу, дискредитуючи справу реформ та євроінтеграції. Спроба президента побудувати сильну українську національну самосвідомість шляхом пропагування пам'яті про Голодомор 1932–1933 рр. і вшанування вояків Української повстанської армії не змогла принести йому широкої електоральної підтримки. Фактично політика пам'яті розділила українське суспільство. Особливо контрверсійним стало присвоєння Ющенком посмертно звання «Герой України» Степанові Бандері – лідеру українського радикального націоналізму 1930-1940-х рр. Справа Бандери викликала бурхливу негативну реакцію не тільки на сході та півдні країни, а й серед української ліберальної інтелігенції в Києві, Львові й відвернула європейських друзів України. Як говорили оглядачі, Ющенко хотів привести Україну до Європи, але мав на увазі Європу початку ХХ, а не ХХІ ст.

Не тільки Україна, а й весь пострадянський регіон фактично застрягли в попередньому столітті, намагаючись упоратися з переходом від імперського суб'єкта до незалежної держави. Тоді як країни Центральної Європи здійснили цей перехід майже сто років тому. Дуже скоро Україна опинилася в кризі, що нагадує багато з проблем ХІХ століття. Ця криза несла з собою іноземну інтервенцію, війну, анексію та ідею поділу світу на сфери впливу. Ця криза також стала випробуванням на рішучість України залишитися незалежною і кинула виклик ключовим елементам національної ідентичності.

У лютому 2010 р. президентом України став Віктор Янукович.

Новий президент почав свій термін перебування на посаді, змінивши правила політичної гри. Його ідеалом був сильний авторитарний режим, і він намагався зосередити якомога більше

влади у власних руках та в руках членів своєї родини. Він переписав конституцію, змусивши парламент скасувати поправки 2004 р. й передати більше влади інституту президентства. Потім, улітку 2011 р., він віддав під суд і посадив до в'язниці свого головного політичного опонента, колишнього прем'єр-міністра Юлію Тимошенко, за підписання газової угоди з Росією, начебто шкідливої для української економіки. Маючи зосереджену в своїх руках владу та замовклу або залякану політичну опозицію, Янукович та його ставленики сфокусували свою увагу на збагаченні керівного клану. За короткий період Янукович і члени його сім'ї та оточення накопичили величезні статки, перевівши близько 70 мільярдів доларів на іноземні рахунки та поставивши під загрозу економічну та фінансову стабільність держави, яка до осені 2013 р. виявилася на межі дефолту.

Оскільки опозиція була роздроблена або корумпована владою, українське суспільство вкотре поклало свої надії на Європу. За часів президента Віктора Ющенка Україна почала переговори з Європейським Союзом щодо угоди про асоціацію, яка включала створення вільної економічної зони й лібералізацію візового режиму для громадян України. Були сподівання, що ця угода збереже та зміцнить демократичні інститути в Україні, захистить права опозиції та принесе в Україну європейські стандарти ведення бізнесу, загнуждавши нестримну корупцію. Деякі олігархи, побоюючись зростаючої влади президента та його клану і прагнучи захистити свої активи шляхом установа чітких політичних і економічних правил, підтримали угоду про асоціацію з ЄС. Великий бізнес прагнув доступу до європейських ринків і боявся можливості поглинання російськими конкурентами в разі приєднання України до очолюваного Росією Митного союзу.

Усе було готове до церемонії підписання угоди на Вільнюському саміті ЄС, запланованому на 28 листопада 2013 р. Але за тиждень до саміту український уряд змінив курс, запропонувавши відкласти підписання угоди про асоціацію. Янукович приїхав до Вільнюса, але відмовився будь-що підписувати. Європейські лідери були розчаровані, багато українських громадян – обурені. Уряд порушив обіцянки, які роздавав увесь минулий рік, зруйнувавши надії на краще європейське майбутнє. Такими були почуття людей, в основному молоді, які розмістили намети на Майдані Незалежності увечері 21 листопада, після того, як уряд оголосив про свою відмову щодо укладення угоди. Розгніваний Янукович хотів якомога швидше покласти край протестам для того, щоб обезголовити нову «помаранчеву революцію». Уночі проти 30 листопада міліцейські спецпризначенці вчинили жорстокий напад на студентів, які отаборилися на Майдані. Це було те, чого українське суспільство не готове було терпіти. Наступного дня понад півмільйона киян, серед яких були й батьки та родичі студентів, побитих на Майдані, вийшли в центр Києва, перетворивши Майдан і його околиці на простір свободи від корумпованого уряду та його поліції.

Те, що почалося як вимога приєднатися до Європи, перетворилося на Революцію Гідності, у якій узяли участь різні політичні сили – від лібералів до радикалів та націоналістів. Знову, як і 2004 р., протестувальники відмовилися залишати вулиці. У середині січня 2014 р., після кількох тижнів мирного протесту, розпочалися криваві сутички між міліцією та найнятими урядом бандитами, з одного боку, й протестувальниками – з іншого. 18 лютого насильство досягло піку. За три дні загинуло щонайменше 77 людей – 9 співробітників міліції і 68 протестувальників.

Убивства викликали кардинальні зміни як в Україні, так і в міжнародному співтоваристві. Загроза міжнародних санкцій змусила членів українського парламенту, багато з яких були стурбовані тим, що санкції вплинуть і на них, звільнитися від страху перед репресіями з боку президента і прийняти резолюцію, яка забороняла застосування сили з боку уряду. Уночі проти 21 лютого, після того як парламент виступив проти уряду, а спецпідрозділи покинули столицю, президент Янукович утік з революційного Києва. Майдан ховав своїх загиблих та святкував перемогу. Тиран пішов – революція перемогла. Український парламент проголосував за відсторонення Януковича, призначення виконувача обов'язків президента та призначення тимчасового уряду на чолі з лідерами опозиції.

Протести в Києві здивували політичних спостерігачів, оскільки продемонстрували

незвичайний випадок мобілізації мас, натхненних питаннями зовнішньої політики. Протестувальники хотіли більш тісних зв'язків з Європою і виступали проти приєднання України до керованого Росією Митного союзу.

Прагнення Росії до панування в Україні стали важливим чинником в акціях протесту на Майдані. Президент Росії Володимир Путін, який керував російським урядом з 2000 року, спочатку як президент, потім як прем'єр-міністр, відтак знову як президент, офіційно заявляв, що розпад СРСР був найбільшою геополітичною катастрофою ХХ століття. Перш ніж повернутися в президентське крісло 2012 р., Путін проголосив реінтеграцію пострадянського простору одним зі своїх основних завдань. Як і 1991 року, цей простір був би неповним без України. Путін хотів, щоб Янукович, якого він підтримував на президентських виборах 2004 та 2010 років, приєднався до очолюваного Росією Митного союзу, що був основою для майбутнього, більш всеосяжного економічного та політичного об'єднання пострадянських держав. Янукович пішов на поступки Росії, продовживши термін оренди військово-морської бази в Севастополі на 25 років, але був не готовий приєднатися до будь-якого союзу під її керівництвом. Замість цього він здійснив невдалу спробу створити противагу російському впливу й амбіціям, що дедалі зростали, та повільно рухався до асоціації з Європейським Союзом і готувався до підписання угоди.

Росія зреагувала влітку 2013 р., почавши торговельну війну з Україною і закривши свої ринки для деяких українських товарів. Москва використовувала політику батога й пряника, щоб зупинити рух України на захід. Серед пряників була обіцянка надати кредит у розмірі 15 мільярдів доларів США, щоб врятувати український уряд, охоплений корупцією та безгрошів'ям, від неминучого дефолту. Перший транш цих грошей надійшов після того, як Янукович відмовився підписати угоду про асоціацію з ЄС. Але протести на Майдані змінили плани Кремля. Згідно з розслідуванням, проведеним пізніше Службою безпеки України, снайпери, які відкрили вогонь на Майдані та вбили десятки людей по обидва боки барикад, що в кінцевому підсумку призвело до повалення президента Януковича, приїхали з Росії.

На початку лютого 2014 р. в адміністрацію президента Росії була подана пропозиція скористатися внутрішньою українською кризою, щоб анексувати Крим, а потім дестабілізувати та зрештою приєднати до Росії південні та східні регіони України. Судячи з подальших подій, цю пропозицію використали. За словами президента Путіна, він особисто ухвалив рішення «повернути» Крим до Росії на зустрічі зі своїми політичними радниками та воєначальниками вночі проти 22 лютого 2014 року.

За п'ять днів після цього, уночі проти 27 лютого, група озброєних людей в уніформі без розпізнавальних знаків узяла під свій контроль будівлю кримського парламенту. Під їх захистом російські спецслужби зрежисували призначення лідера проросійської партії, яка отримала лише 4% голосів на попередніх парламентських виборах, на посаду нового прем'єр-міністра Криму. Потім російські війська, разом із найманцями та козачими формуваннями, привезеними з Російської Федерації щонайменше за тиждень до початку операції, та спираючись на «самооборону», набрану з місцевих, заблокували українські військові підрозділи на своїх базах. Поки український уряд щосили намагався взяти під контроль міліцію та сили безпеки, раніше лояльні до Януковича, Кремль прискорив підготовку до цілковитого захоплення півострова, поспіхом організувавши референдум з питання про його долю. Новий уряд Криму припинив трансляцію українських телеканалів та постачання українських газет передплатникам і розв'язав пропаганду за відокремлення півострова від України. Супротивників референдуму, багато з яких належали до кримськотатарської меншини, залякували або викрадали.

У середині березня 2014 р. мешканців Криму закликали прийти на виборчі дільниці та проголосувати за возз'єднання з Росією. Результати схваленого Москвою референдуму нагадували результати виборів брежнєвської епохи, коли за офіційними даними явка становила 99% виборців і стільки ж голосувало за урядових кандидатів. Тепер було оголошено, що об'єднання Криму з Росією підтримали 97% виборців. У Севастополі місцева влада повідомила, що за Росію проголосували 123% зареєстрованих виборців. Нова влада Криму оголосила, що

загальна явка становила 83%, але за даними Ради з питань прав людини при адміністрації російського президента, у референдумі взяли участь менш ніж 40% виборців. 18 березня, через два дні після референдуму, Володимир Путін закликав російських законодавців проголосувати за анексію Криму як акт історичної справедливості й повернення частини збитку, завданого Росії розпадом СРСР.

Український уряд у Києві не визнав референдуму, але мало що міг вдіяти. Він наказав своїм військам вийти з півострова, не бажаючи ризикувати війною в країні, все ще розколотій політичними потрясіннями Революції Гідності. Українська армія, що страждала від недофінансування протягом десятиліть і не мала бойового досвіду, поступалася добре навченим і оснащеним військам Російської Федерації, які тривалий час воювали в Чечні та здійснювали російське вторгнення до Грузії 2008 року. Також Київ був зайнятий тим, що намагався зупинити спроби Москви з дестабілізації інших частин країни. Кремль вимагав «федералізації» України із забезпеченням кожному регіону права вето на підписання міжнародних угод. Росія не просто хотіла Крим – вона намагалася зупинити рух України до Європи, маніпулюючи місцевими елітами та населенням на сході та півдні країни.

У разі відмови України від «федералізації» за російським сценарієм існував інший варіант: поділити країну, перетворивши південну та східну Україну на нову буферну державу. Контрольоване Росією державне утворення під назвою «Новоросія» мало включати Харківську, Луганську, Донецьку, Дніпропетровську, Запорізьку, Миколаївську, Херсонську та Одеську області, що забезпечило б Росії сухопутний доступ до анексованого Криму та контрольованого нею Придністров'я. Це здавалося неправдоподібним, оскільки у квітні 2014 р. лише 15% населення проєктованої «Новоросії» підтримувало об'єднання з Росією, в той час як 70% були проти. Але південний схід був неоднорідним. Проросійські настрої були досить високими на промисловому Донбасі на сході України, де об'єднання з Росією підтримували 30% опитаних, і низькими у Дніпропетровській області, де частка прихильників Росії не сягала й 7% населення.

Російські спецслужби розпочали дестабілізацію України на Донбасі навесні 2014 р. Донбас виділявся як один із найбільш економічно й соціально проблемних регіонів України. Будучи частиною «іржавого поясу», або регіону з застарілою металургійною базою, спочатку Радянського Союзу, а потім України, він отримував величезні субсидії з центру для підтримки вугільної промисловості, що помалу згасала. Донецьк, головний центр регіону, був єдиним українським містом, де етнічні росіяни переважали етнічних українців – 48% населення проти 46%. Багато громадян Донбасу були прив'язані до радянської ідеології та символів, у тому числі пам'ятників Леніну (в основному знесених у центрі України під час Революції Гідності), які символізували радянську ідентичність регіону. Уряд президента Януковича прийшов до влади й утримував її за рахунок мобілізації свого східноукраїнського електорату, підкреслюючи його мовну, культурну та історичну відмінність від центру й особливо від заходу України. Він заявляв, що російська мова, яка домінує на Донбасі, перебуває під загрозою з боку Києва, як і історична пам'ять про Велику Вітчизняну війну, яка опинилася нібито в небезпеці через прихильників УПА в Західній Україні. Хоча лінгвістичний поділ і відмінна історична пам'ять дійсно вбили клин між сходом і заходом, українські політики перебільшували ці відмінності, надаючи їм набагато більшого значення, щоб створити образ внутрішнього ворога й виграти вибори. Такий політичний авантюризм створив благодатний ґрунт для російського втручання в Україну.

Воєнізовані підрозділи, часто навчені та фінансовані російським урядом і близькі до кремлівських олігархів, з'явилися на Донбасі у квітні 2014 року. До травня вони взяли під контроль більшість міських центрів регіону. Відсторонений від влади президент Янукович використав свої ще існуючі політичні зв'язки та значні фінансові ресурси, щоб допомогти дестабілізувати свій рідний регіон. Банди, оплачені вигнанням президентом, нападали на прихильників нового київського уряду, а корумповані правоохоронці допомагали їм, надаючи імена та адреси майбутніх жертв. Місцеві еліти, на чолі з Рінатом Ахметовим, діловим партнером поваленого Януковича й найбагатшим олігархом України, підігравали дестабілізації, сподіваючись захистити себе від політичних змін, що йшли з Києва. Дехто хотів перетворити

Донбас на аналог удільного князівства під прапором самопроголошених Донецької та Луганської «народних республік». Вони прорахувалися і до кінця травня втратили контроль над регіоном, що перейшов до рук російських націоналістів та місцевих активістів, які влаштували антиолігархічну революцію. Як і в Києві, люди в Донецьку були пересичені корупцією, але багато хто в Донбасі орієнтувався на Росію, а не Європу і сподівався не на вільний від корупції ринок, а на державну економіку та соціальні гарантії радянського зразка. Якщо протестувальники на Майдані бачили свою країну частиною європейської цивілізації, проросійські заколотники уявляли себе частиною ширшого «російського світу», а свою війну розглядали як захист православних цінностей від морально збанкрутілого Європейського Заходу.

Втрата Криму та заворушення на Донбасі, а також російські зусилля з дестабілізації ситуації у Харкові та Одесі призвели до нової мобілізації українського суспільства. Десятки тисяч українців, багато з яких були учасниками протестів на Майдані, приєдналися до армійських підрозділів, а також нових добровольчих формувань і пішли боротися з керованим Росією заколотом на сході. Оскільки уряд міг забезпечити солдатів лише зброєю, по всій Україні виникли волонтерські організації, що збирали пожертви, закупували різні предмети постачання і доправляли їх на фронт. Українське суспільство взяло на себе завдання, яке не в змозі була виконати Українська держава. У період з січня до березня 2014 р., за даними Київського міжнародного інституту соціології, частка тих, хто підтримував незалежність України, зросла з 84 до 90% дорослого населення. Частка тих, хто хотів приєднання України до Росії, впала з 10% у січні 2014 р. до 5% у вересні. Навіть на Донбасі більшість опитаних вважали свій регіон частиною Української держави. Відсоток «сепаратистів» на Донбасі, які прагнули незалежності регіону або союзу з Росією, між квітнем та вереснем 2014 року зріс з менш ніж 30% до більш ніж 40%, але так і не досяг більшості, давши проєвропейськи налаштованим українцям надію на збереження цих територій, але разом із тим і вказавши на майбутні проблеми у формуванні спільної національної ідентичності.

На президентських виборах у травні 2014 р., продемонструвавши політичну єдність, українці віддали перемогу в першому турі одному з найвідоміших бізнесменів України та активному учаснику протестів на Майдані, 49-річному Петру Порошенку. Саме проти нього та його підприємств Росія розв'язала війну влітку 2013 р. Після завершення кризи легітимності, породженої усуненням Януковича, Україна була готова нарешті зустріти як відкриту, так і приховану агресію. На початку липня українська армія досягла першого серйозного успіху, звільнивши місто Слов'янськ, яке служило штаб-квартирою відомого російського командира Ігоря Гірка (Стрелкова). У відчайдушній спробі зупинити український наступ Росія почала постачати заколотникам нове озброєння, в тому числі протиповітряні ракети. На думку українських і американських офіційних осіб, 17 липня 2014 р. одна з таких ракет збила «Boeing 777» Малайзійських авіаліній з 298 пасажирами на борту. Жертви були громадянами Нідерландів, Малайзії, Австралії, Індонезії, Британії та низки інших країн, що надало українському конфлікту справді глобального характеру.

Трагедія малайзійського авіалайнера мобілізувала західних лідерів на підтримку України й підштовхнула їх до рішення запровадити міжнародні економічні санкції щодо російських чиновників і підприємств, які безпосередньо відповідали за агресію. Виявилося, що це занадто мало й занадто пізно. У середині серпня 2014 р., коли підтримувані Росією сепаратистські «народні республіки» опинилися на межі поразки, Москва кинула в бій регулярні війська. Кремль зберіг самопроголошені республіки від краху, але не зміг реалізувати свій початковий план створення «Новоросії» – контрольованого Росією державного утворення, яке б простягалось від Донецька на сході до Одеси на заході й забезпечило б Росії сухопутний коридор до Криму.

Утворилася суперечлива і хитка рівновага:

Україна не змирилася з втратою територій і не хотіла відступати від своєї мети – політичної та економічної інтеграції з Заходом.

Росії не вдалося втримати Україну від посилення політичних і економічних зв'язків із

Заходом. Росія не бажала випускати Україну зі своєї сфери впливу.

Захід, стурбований загрозою міжнародному порядку, залишився розколотим щодо методів розв'язання кризи.

Таким чином, війна на сході України перетворилася на затяжний конфлікт.

Станом на кінець весни 2016 р., за даними ООН, війна на Донбасі забрала близько 9 тис. життів, більш ніж 20 тис. осіб були поранені та більш ніж півтора мільйона були змушені залишити власні домівки. Від 3 до 4 млн. людей опинилися в пастці на «нічийній землі», коли невизнані республіки Донбасу почали падіння у політичну, економічну та соціальну прірву замороженого конфлікту. Це висока ціна за перспективу європейської інтеграції. Але на кону для України й більшості її населення в нинішньому конфлікті стоять цінності, які вони пов'язують з Європейським Союзом – демократія, права людини та зверхність закону, а не лише потенційне членство в союзі як такому. Крім того, на кону – незалежність країни та право її громадян робити власний вибір щодо внутрішньої та зовнішньої політики. Протягом багатьох століть такі цінності та ідеї надихали людей в усьому світі боротися за свободу для себе та своїх держав.

Україна стикається з надзвичайно складним завданням реформування своїх економічних, політичних і правових систем, захищаючи власну цілісність і суверенітет, але існують добрі підстави сподіватися на успіх. Це перш за все високий економічний та інтелектуальний потенціал країни. Улітку 2015 р. Мінекономрозвитку випустило рекламний відеоролик про Україну для іноземних інвесторів. Він наголошує на традиційній точці сили країни: сільському господарстві. Україна, яка володіє 33% багатств чорноземів у світі, також є другим у світі експортером зерна за обсягами. Але ще більше вражає її інтелектуальний потенціал. Рівень письменності в Україні наразі становить приголомшливі 99,7%. Це, можливо, четверта найбільш освічена держава у світі. Щороку зі стін її університетів та коледжів виходять 640 тисяч випускників. З них 130 тисяч – у галузі технічних знань, 16 тисяч – у галузі інформаційних технологій, і 5 тисяч – в аерокосмічній промисловості, що робить Україну центром розробки програмного забезпечення Східної та Центральної Європи.

Для України російська агресія порушила фундаментальні питання про її подальше існування як єдиної країни, державну незалежність та демократичні основи її політичних інститутів. Не менш важливим є питання про природу національного будівництва України, в тому числі про роль історії, етнічного походження, мови та культури в творенні української політичної нації. Чи може держава, громадяни якої представлені різними етнічними групами, говорять різними (більш ніж однією) мовами, належать до різних церков і населяють різні історичні області, протистояти не лише натиску потужної у військовому відношенні сусідньої держави, а й претензіям цієї держави на вірність усіх, хто говорить російською чи відвідує православну церкву?

Російська агресія була спрямована на поділ України за мовною, етнічною та релігійною ознаками. Незважаючи на те що ця тактика в деяких місцях спрацювала, більшість українців об'єдналися навколо ідеї багатомовної та мультикультурної нації, об'єднаної політичними та адміністративними зв'язками. Ця ідея, народжена уроками, які Україна винесла зі своєї важкої і часто трагічної історії внутрішніх поділів, спирається на традиції співіснування різних мов, культур і релігій упродовж століть.